

«Aşgabat gazna biržasynyň Gymmatly kagyzzar bilen söwdalaryň jemleri boýunça hasaplaşyklary geçirmegiň tertibini»

Paýdarlarynyň Umumy Ýygnagynyň
2017-nji ýylyň 1-nji martyndaky
8 belgili Teswirnamasy bilen
TASSYKLANYLDY

**AŞGABAT GAZNA BIRŽASYNYŇ
GYMMATLY KAGYZLAR BILEN
SÖWDALARYŇ JEMLERI BOÝUNÇA
HASAPLAŞYKLARY GEÇIRMEGIŇ TERTIBI**

I. Giriş

1.1 Şu Tertip, döwletiň gymmatly kagyzzary we döwlete degişli bolmadyk emissiýa edilen gymmatly kagyzzar bilen Gazna biržasynyň söwdalarynda baglaşylan geleşikler boýunça hasaplaşyklary geçirmegiň tertibini kesgitleýär.

1.2. Şu Tertipde peýdalanylýan düşüňjeler şulary aňladýar:

Gazna biržasy – Gymmatly kagyzzar bazarynyň hünärli gatnaşyjysy we gymmatly kagyzzar bazarynda söwdanyň guramaçysy bolup, gymmatly kagyzzar bazarynyň gatnaşyjylarynyň arasynda emissiýaly gymmatly kagyzzar we beýleki maliýe gurallary bilen raýat-hukuk geleşikleriniň gös-göni baglaşylmagyna ýardam edýän hyzmatlary amala aşyrýan tarap;

Gazna biržasynyň içerki resminamalary (Içerki resminamalar) – Gazna biržasynyň tertipnamasy, kadalary, içerki işlerini düzgünleşdirýän beýleki resminamalary we Gazna biržasynyň dolandyryş edaralarynyň öz ygtyýarlygynyň çäklerinde kabul eden çözümleri;

Ygtyýarlylandyryjy edara – Türkmenistanyň Maliýe ministrligi;

Ygtyýarly edara – Türkmenistanyň Maliýe ministrligi;

Emissiýa – emitent tarapyndan gymmatly kagyzzaryň goýberilmegi we olaryň raýat-hukuk geleşikleriniň baglaşylmagy arkaly birinji eýelerine ýerlenilmegi;

Emissiýaly gymmatly kagyzzlar – şol bir wagtyň özünde şu alamatlary bilen häsiýetlendirilýän gymmatly kagyzzlar:

- a) «Gymmatly kagyzzlar bazary hakynda» Türkmenistanyň Kanunynda bellenilen görnüşiniň hem-de tertibiň berjaý edilmegi bilen tassyklanylmağa, geçirilmäge we amala aşyrylmaga degişli bolan emläk hukuklaryny berkidýärler;
- b) Goýberilişler bilen ýerleşdirilýärler;
- c) Özleriniň satyn alnan wagtyna garamazdan, bir goýberilişiniň içinde hukuklaryň amala aşyrylmagynyň deň möçberi we möhletleri bar.

Emissiýanyň prospekti – emitent, onuň maliýe ýagdaýy, goýberýän gymmatly kagyzzlarynyň möçberi we olaryň goýberilmeginiň şertleri barada, şeýle hem «Gymmatly kagyzzlar bazary hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda başga maglumatlary özünde jemleýän resminama;

Gymmatly kagyzzlar – mälim edilende birine geçirilmegi we amala aşyrylmagy mümkin bolan, özünde berkidilen emläk hukuklaryny tassyklaýan resminamalar. Gymmatly kagyzzlar atly we teklip ediji üçin bolup bilýärler:

Atly gymmatly kagyzzlar – özlerine bolan hukuklaryň geçmegi we olarda berkidilen emläk hukuklarynyň durmuşa geçirilmegi eýesiniň hökmany kybaplaşdyrylmagy we onuň adynyň gymmatly kagyzzlaryň eýeleriniň sanawynda bellige alynmagy talap edilýän gymmatly kagyzzlar;

Teklip ediji üçin gymmatly kagyzzlar – özlerine bolan hukuklaryň geçmegi we olarda berkidilen emläk hukuklarynyň durmuşa geçirilmegi eýesiniň hökmany kybaplaşdyrylmagy talap edilmeýän gymmatly kagyzzlar;

Maýa goýum (düýpli) gymmatly kagyzy – atly gymmatly kagyzyň ýa-da teklip ediji üçin gymmatly kagyzyň maýa goýum serişdesi hökmünde dolanyşykda bolýan we ýuridik şahsyň maýasynda maýa goýum paýy, oňa gatnaşmagyň paýy ýa-da başga bähbitli görnüşde eýeçiligiň bardygyny tassyklaýan görnüşü.

Gymmatly kagyzzlar bazary – fiziki we ýuridik şahslaryň gymmatly kagyzzlaryň emissiýasy we dolanyşygy bilen baglanyşykly gatnaşyklarynyň jemi;

Obligasiýa – gymmatly kagyzzlaryň bir görnüşü bolup, öz eýesiniň emitentden emissiýasynyň şertlerine laýyklykda we bellenilen möhletde onuň nominal

bahasyny ýa-da başga emläk ekwiwalentini almaga bolan hukugyny berkidýän maýa goýum gymmatly kagyz. Obligasiýa boýunça girdeji göterim we (ýa-da) diskont bolup durýar;

Gymmatly kagyzlaryň dolanyşygy – gymmatly kagyzlara bolan eýeçilik hukugynyň geçmegine getirýän raýat-hukuk geleşiginiň baglaşylmagy;

Gymmatly kagyzyň eýesi – gymmatly kagyz özüne eýeçilik hukugynda ýa-da gaýry zat hukugynda degişli bolan şahys;

Gymmatly kagyzlaryň resminamalaşan görnüşi – gymmatly kagyzlara bolan emläk hukuklary kagyz göterijisinde belleniýän we eýesi bolmalysy ýaly görnüşde resmileşdirilen gymmatly kagyzyň ýa-da gymmatly kagyzyň sertifikatynyň görkezilmegi esasynda anyklanylýan, ýa-da sertifikat deponirlenen halatynda – deponyň hasaby boýunça ýazgy esasynda anyklanylýan gymmatly kagyzlaryň görnüşi;

Gymmatly kagyzlaryň resminamalaşmadyk görnüşi – gymmatly kagyzlara bolan emläk hukuklary gymmatly kagyzlaryň eýeleriniň sanawynda belleniýän we eýesi görkezilen sanawdaky ýazgy esasynda anyklanylýan ýa-da gymmatly kagyz deponirlenen halatynda – deponyň hasaby boýunça ýazgy esasynda anyklanylýan gymmatly kagyzlaryň görnüşi;

Gymmatly kagyzlaryň sertifikaty – emitent tarapyndan gymmatly kagyzlaryň eýesine onuň sertifikatda görkezilen gymmatly kagyzlarynyň sanyna bolan hukuklarynyň tassyklanylmagy üçin berilýän resminama;

Gymmatly kagyzlar bilen geleşikleri ýerine ýetirmek (Geleşikleri ýerine ýetirmek) – taraplaryň geleşiklerden gelip çykýan borçnamalary ýerine ýetirmek ýoly bilen gymmatly kagyzlar boýunça hasaplaşyklary amala aşyrmagy;

Resmi sanaw – Gazna Biržasynyň Söwda ulgamynda dolanyşykda bolmaga rugsat edilen gymmatly kagyzlaryň ähli görnüşleriniň Gazna Biržasynyň Içerki resminamalaryna laýyklykda düzülen we tassyklanan sanawy;

Gazna biržasynyň makleri – Gazna biržasynyň Birža söwdalaryny guramak we geçirmek boýunça jogapkär işgäri;

Dellal - degişli ygtyýarnamanyň esasynda işini amala aşyrýan gymmatly kagyzlar bazarynyň hünärli gatnaşyjysy bolup, tabşyryk ýa-da komissiýa şertnamasy esasynda hereket edýän ýa-da komissioner hökmünde gymmatly kagyzlar bilen raýat-hukuk geleşiklerini amala aşyrýan ýuridik şahys. Dellal müşderiniň tabşyrygy boýunça we serişdeleriniň hasabyna onuň bähbitlerinde hereket edýär;

Diler – degişli ygtyýarnamanyň esasynda işini amala aşyrýan gymmatly kagyzlar bazarynyň hünärli gatnaşyjysy bolup, öz adyndan we öz hasabyna satyn alyş we (ýa-da) satyş nyrlarynyň jemagat yglan edilmegi arkaly ol gymmatly kagyzlar boýunça geleşikleriň yglan edilen nyrlar boýunça ýerine ýetirilmeginiň borçnamasy bilen gymmatly kagyzlaryň satyn alnyş-satylyş geleşiklerini amala aşyrýan ýuridik şahys;

Rugsat sorayán tarap – edara görnüşli tarap, onuň başlangyjy bilen emitentiň gymmatly kagyzlarynyň Birža söwdalarynda dolanyşykda bolmagyna rugsat berilýär. Rugsat sorayán tarap hökmünde emitentiň özi hem, başga islendik gurama hem çykyş edip biler;

Market-meýker – Gazna Biržasy tarapyndan agza hökmünde ykrar edilen we belli bir görnüşdäki gymmatly kagyzlar boýunça ikitaraplaýyn kesilen nyrlary zygiderli yglan etmek we goldamak borjuna öz üstüne alan Gazna Biržasynyň agzasy;

Biržanyň agzasynyň treýderi (Treýder) – Biržanyň agzasynyň adyndan Birža tarapyndan geçirilýän gymmatly kagyzlar bilen söwdalara gatnaşýan şahsy tarap;

Söwdalara gatnaşygy – Söwda ulgamynda (Meýdançada) gymmatly kagyzlar bilen geleşikleri baglaşmaga rugsat berlen we Birža tarapyndan geçirilýän gymmatly kagyzlar bilen söwdalara gatnaşýan Biržanyň agzasy;

Anderráýter – maýa goýujy kompaniýa bolup, emitent bilen şertnama esasynda gymmatly kagyzlaryň emissiýasyny guramak boýunça dellalçylyk hyzmatlaryny edýän gymmatly kagyzlar bazarynyň hünärli gatnaşyjysy;

Listing – Emissiýaly gymmatly kagyzlaryň we beýleki maliýe gurallarynyň gazna birža söwdalaryna goýberilmegi;

Delisting –Emissiýaly gymmatly kagyzlaryň we beýleki maliýe gurallarynyň gazna birža söwdalaryndan aýrylmagy;

Listing kompaniýalary – gymmatly kagyzlary Resmi sanawa goşulan edara görnüşli taraplar;

Listing kompaniýasynyň maýalaşmagy – paýnamanyň bazar bahasyny listing kompaniýasynyň tölenen paýnamalarynyň sanyna köpelmek;

Lot – Gazna biržasy tarapyndan bellenen, gymmatly kagyzlaryň Gazna birža söwdalarynda baglaşylýan geleşikleriň birligi bolup durýan gymmatly kagyzlaryň bukjasy;

Bahalandyrmak (kotirowka) – Gymmatly kagyzlaryň bahalarynyň Gazna Biržasynyň söwdalarynda bellige alnan görkezijileri (bahalar, möçberler we beýleki mümkin bolan görkezijiler). Gazna Biržasynyň agzalarynyň gymmatly kagyzlary bilen geleşikleri baglaşmak üçin talaplarynyň we teklipleriniň Birža söwdalarynda bellige alnan görkezijileri, ýagny satyn almagyň aňrybaş çäkleri, satmagyň iň pes bahalary we möçberleri, talaplaryň we teklipleriň gabatlaşdyrylmagynyň (kanagatlandyrylmagynyň) netijeleri.

Birža tarapyndan amala aşyrylýan, Birža söwdalarynda dolanyşyga goýberilen gymmatly kagyzlary bilen söwdalaryň netijeleri baradaky maglumatlary toplamak, işlemek we yglan etmek;

Iki ugurly bahalandyrmak – gymmatly kagyzlaryň Biržanyň agzasy tarapyndan yglan edilen satyn alynýan we/ýa-da satylýan bahasy.

Iki ugurly bahalandyrylanda, Biržanyň agzasy gymmatly kagyzlaryň satyn alynjak bahasyny hem, satyljak bahasyny hem görkezýär. Biržanyň agzasy bu bahalar boýunça yglan eden ýa-da onuň kabul eden şertlerinde geleşik baglaşmaga taýýardyr;

Indikativ bahalandyrmak – gymmatly kagyzlaryň Biržanyň agzasy tarapyndan yglan edilen satyn alynýan we/ýa-da satylýan bahasy.

Indikativ bahalandyrylanda, Biržanyň agzasy bu bahalar boýunça yglan eden ýa-da onuň kabul eden şertlerinde geleşikleri baglaşman hem biler;

Berk bahalandyrmak – gymmatly kagyzlaryň Biržanyň agzasy tarapyndan yglan edilen satyn alynýan we/ýa-da satylýan bahasy.

Berk bahalandyrylanda Biržanyň agzasy bu bahalar boýunça yglan eden ýa-da onuň kabul eden şertlerinde geleşikleri baglaşmaga gyşarnyksyz ylalaşýandygyny aňladýar;

Biržanyň Söwda ulgamy (Söwda ulgamy) – özara baglanyşykly jaýlaryň, enjamlaryň, esbaplaryň, maglumat-tehniki serişdeleriň, Içerki resminamalaryň we beýleki zerur bolan aktiwleriň we düzgünleriň jemi, olar arkaly Biržanyň agzalarynyň arasynda gymmatly kagyrlar bilen geleşikler baglaşylýar;

Birža meýdançasy (Meýdança) – Söwda ulgamynyň bir bölegi bolup, ol bu ulgamyň beýleki böleklerinden söwdalara gatnaşýanlara we onda dolanyşykda bolýan gymmatly kagyrlara bildirilýän özboluşly talaplar, şeýle hem gymmatly kagyrlar bilen geleşikleri baglaşmagyň we olary ýerine ýetirmegiň şertleri bilen tapawutlanýar;

Söwda ulgamynda (Meýdançada) dolanyşykda bolmak – gymmatly kagyzyň Söwda ulgamynda (Meýdançada) baglaşylýan geleşigiň predmeti bolmak mümkinçiligi;

Biržanyň Söwda günü (Söwda günü) – senenama gününüň çäklerinde Birža tarapyndan bellenen döwür, onuň dowamynda Biržanyň Söwda ulgamynda gymmatly kagyrlar bilen geleşikler baglaşylyp bilinýär;

Biržanyň Söwda sessiýasy (Söwda sessiýasy) – Söwda gününüň bir bölegi. Eger Söwda günü Birža tarapyndan aýry-aýry böleklere bölünmeýän bolsa, onda "Biržanyň Söwda günü (Söwda günü)" we "Biržanyň Söwda sessiýasy (Söwda sessiýasy)" düşüňjeler deň manyly bolup durýar;

Biržanyň ýörite hasaby –Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, Biržanyň haýsy bir bankdaky ýörite hasaby;

TMB - Türkmenistanyň Merkezi banky;

Depozitariý – gymmatly kagyrlar bazarynyň ýöriteleşdirilen hünärli gatnaşyjysy bolup, depozitariniň hyzmatlaryndan peýdalanýan şahys – deponent bilen baglaşylan depozitar şertnamanyň esasynda gymmatly kagyrlaryň saklanylmagy

we (ýa-da) gymmatly kagyzlara bolan hukuklaryň geçmeginiň hasaba alynmagy boýunça hyzmatlary edýän edara görnüşli tarap;

"Depo" hasaby – Gymmatly kagyzzar bazarynyň hünärli gatnaşyjysynyň Depozitariýdäki hasaby. "Depo" hasaby nominal saklamak we/ýa-da gymmatly kagyzzary hasaba almak üçin niýetlenýär;

T+0 usuly – Birža söwdalarynda baglaşylan geleşikler boýunça hasaplaşyklaryň usuly. T+0 usulynda baglaşylan geleşikler boýunça hasaplaşyklar, geleşikleriň baglaşylan günü amala aşyrylýar. T – söwdalaryň geçirilen gününüň şertli aňlatmasy, 0 – baglaşylan geleşikler boýunça gutarnykly hasaplaşyklary geçirmek üçin bellenen iş günleriniň sany;

T+N usuly – Birža söwdalarynda baglaşylan geleşikler boýunça hasaplaşyklaryň usuly. T+N usulynda baglaşylan geleşikler boýunça gutarnykly hasaplaşyklary geçirmek üçin bellenen iş günleriniň sany "N" şertli aňlatmasyna deňdir. "N" şertli aňlatmasy 3 (üç) iş günden köp bolmaly dälendir;

T+3 usuly – Birža söwdalarynda baglaşylan geleşikler boýunça hasaplaşyklaryň usuly. T+3 usulynda baglaşylan geleşikler boýunça gutarnykly hasaplaşyklar, geleşikleriň baglaşylan gününden soň, üçünji iş günden gijä galman amala aşyrylýar;

"Outright" usuly – Birža söwdalarynda baglaşylan geleşikler boýunça hasaplaşyklaryň usuly. "Outright" usulynda baglaşylan geleşikler boýunça hasaplaşyklaryň senesi, geleşik baglaşylan pursatda Gazna Biržasy tarapyndan kesgitlenýär. Hasaplaşyklaryň möhleti 3 (üç) iş günden köp bolmaly dälendir.

1.3. Gymmatly kagyzzar bilen geleşikler boýunça hasaplaşyklar iki usul bilen amala aşyrylyp bilner:

1.3.1 belli bir söwda sessiýasynyň dowamynda gymmatly kagyzzar bilen baglaşylan geleşikleriň jemi boýunça hasaplanyp çykarylýan ahyrky hasaplaşyk usuly (netto-ýagdaý);

1.3.2 geleşikler boýunça talaplary we borçnamalary özara hasaplaşyk geçirmezden, her bir geleşik boýunça aýry-aýry hasaplaşyk usuly.

II. Netto-ýagdaý boýunça hasaplaşyklar

2.1. Netto-ýagdaý usulynda, gymmatly kagyzzar bilen geleşikler boýunça hasaplaşyklar, diňe gymmatly kagyzzaryň ýeke-täk Depozitariýa iberilen şertinde amala aşyrylýar.

2.2 Söwdalar tamamlanandan soň, Tertipde geleşikleriň tassyklanmaly döwri bellenilýär. Şol döwüriniň dowamynda Tassyklaýyş ulgamyndan peýdalanyjylar söwdalaryň barşynda tassyklanmadyk geleşikleri tassyklamalydyrlar ýa-da ondan ýüz döndermelidirler.

2.3 Tassyklaýyş ulgamyndan peýdalanyjylar tarapyndan bellenen möhletde tassyklanmadyk geleşikler ýatyryldy hasap edilýär.

2.4. Geleşikleriň tassyklanmaly döwri tamamlanandan soň Gazna biržasy tarapyndan hasaplaşyk (kliring) sessiýasy amala aşyrylýar, onuň dowamynda gatnaşyjylar tarapyndan söwda sessiýasy wagtynda baglaşylan ähli geleşikleri özara hasaplaşmak ýoly bilen, söwdalara her bir gatnaşyjynyň gymmatly kagyzzarda we pulda netto-ýagdaý hasaplanyp çykarylýar.

2.5. Özara hasaplaşyklar diňe, hasaplaşyk (kliring) sessiýasyny amala aşyrmak üçin aýry-aýry toparlara birleşdirilen belli bir gymmatly kagyzzar bilen geleşikler boýunça geçirilýär. Hasaplaşyk (kliring) sessiýasy geçirilýän gymmatly kagyzzaryň toparlaryny emele getirmek hem-de belli bir gymmatly kagyzzary ol ýa-da beýleki toparlara goşmak ýa-da çykarmak Gazna biržasy tarapyndan amala aşyrylýar.

2.6. Söwdalara gatnaşyjylarynyň gymmatly kagyzzarda netto-ýagdaýy kesgitlemek, garşylyklaýyn ugry bolan geleşikleri özara hasaplaşmak ýoly bilen amala aşyrylýar. Soňra, satylan gymmatly kagyzzar boýunça netto-borçnamalar, satyn alnan gymmatly kagyzzar boýunça netto-talaplar şeýle hem pul serişdesinde netto-ýagdaý kesgitlenýär.

Özara hasaplaşyk geçirilende söwdalara gatnaşyjylarda repo açmak barada baglaşylan geleşikler we repony ýapmak barada tassyklanan geleşikler boýunça ýüze çykýan netto-talaplar we netto-borçnamalar hem hasaba alynýar.

Geleşikler boýunça hasaplaşyklar, Gazna biržasynda bellenen algoritme laýyklykda toplanan hak-heşdegi awtomatiki goşmak arkaly amala aşyrylýan gymmatly kagyzzar bilen geleşikler boýunça netto-ýagdaýy hasaplanyp çykarylanda, toplanan peýda her bir geleşik boýunça aýratynlykda hasaplanýar.

2.7. Söwdalara gatnaşyjynyň, belli bir topara girýän dürli gymmatly kagyrlar boýunça, pul serişdesindäki netto-ýagdaýy özara hasaplaşylymaga degişlidir.

2.8. Şeýlelikde, hasaplaşyk (kliring) sessiýasynyň netijeleri boýunça söwdalara her bir gatnaşyjyda şu netto-ýagdaý hasaplanylýar:

- Gymmatly kagyrlarda, her bir depo hasabynda her bir gymmatly kagyrl boýunça aýratynlykda;
- Pul serişdesinde, gymmatly kagyrlaryň topary boýunça ýeke-täk.

2.9. Hasaplaşyk (kliring) sessiýasy geçirilenden soň, Gazna biržasynyň Depozitariý bilen ylalaşylan wagtda, oňa baglaşylan geleşikleriň jemleýji sanawyny hem-de her bir gatnaşyjy boýunça depo hasaplaryna bölmek bilen, pul serişdesinde we gymmatly kagyrlarda netto-ýagdaýlaryň jemleýji sanawyny berýär.

2.10. Söwdalara gatnaşyjylaryň netto-ýagdaýynyň jemleýji sanawynyň esasynda Depozitariý gymmatly kagyrlaryň depo hasaplaryndan tranzit (üstaşyr) hasaba geçirmegi amala aşyrýar we jemleýji sanawy alandan soň 60 minudyň dowamynda netijeler barada Gazna biržasyna habar berýär.

2.11. Gazna biržasynyň söwdalary geçirmek tertibinde bellenen wagta çenli, söwdalara gatnaşyjylar milli pulda netto-borçnamalara laýyklykda zerur bolan pul möçberiniň geçirilmegini üpjün etmelidirler. Döwlete degişli bolmadyk emissiýa edilen gymmatly kagyrlar bilen geleşikler boýunça tölegler, Depozitariniň korrespondent hasabyna geçirilýär. Döwlet gymmatly kagyrlar bilen geleşikler boýunça tölegler, Gazna biržasynyň ýörite hasabyna geçirilýär.

2.12. Olaryň tranzit hasaba geçirilmeli pursadynda söwdalara gatnaşyjynyň – gymmatly kagyrlar netto-satyjynyň depo hasabynda gymmatly kagyrlaryň zerur bolan möçberiniň bolmazlygy netto-borçnamanyň ýerine ýetirilmedigi hasap edilýär.

2.13. Söwdalara gatnaşyjy tarapyndan pullaryň geçirilmezligi, doly möçberde geçirilmezligi ýa-da bellenen möhletleri bozmak bilen geçirilmegi gatnaşyjy tarapyndan özüniň pul serişdesinde netto-borçnamalaryny ýerine ýetirmedigi hasap edilýär.

2.14. Söwdalara gatnaşyjy tarapyndan özüniň baglaşan geleşikleri boýunça netto-borçnamalarynyň ýerine ýetirilmezligi, söwdalara şu gatnaşyjynyň netto-talaplarynyň ýerine ýetirilmezligi üçin berk esas bolup durýar.

2.15. Nobatdaky söwdalar başlanýança özüniň netto-borçnamalarynyň ýerine ýetirilmedik ýagdaýynda bu söwda gatnaşyjy özüniň netto-borçnamalarynyň ýerine ýetirilmändigini bilen baglanyşykly meseleler düzgünleşdirilýänçä, Gazna biržasy tarapyndan geçirilýän söwdalara gatnaşmaktan çetleşdirilýär we indiki söwdalarda bolsa bu gatnaşyjynyň netto-ýagdaýyny mejburi ýatyrylýar.

2.16. Netto-ýagdaýy mejburi ýatyrmak şu görnüşde amala aşyrylýar: gazna biržasynyň söwdalarynyň dowamynda Gazna biržasynyň makleri, söwdalar boýunça özüniň netto-borçnamalaryny ýerine ýetirmedik söwdalara gatnaşyjynyň adyndan söwdalara gatnaşyjynyň bar bolan netto-ýagdaýynyň möçberinde garşylyklaýyn ugur boýunça geleşik baglaşýar. Netto-ýagdaýy mejburi ýatyrmagyň geçirilmeli wagty Gazna biržasy tarapyndan özbaşdak kesgitlenýär, netto-borçnamalaryny ýerine ýetirmedik söwdalara gatnaşyjynyň geleşigini (birnäçe geleşikleriň) baha parametrleri boýunça netto-ýagdaýy ýatyrýan nägilelikleri Gazna biržasy tarapyndan kabul edilmeýär.

2.17. Netto-ýagdaýy mejburi ýatyrmak boýunça geleşik, geleşik baglaşylan pursatdaky in gowy geleşik teklpleri boýunça baglaşylýar. Geçen söwdalar boýunça iki ýa-da ikiden köp bolan dürli gatnaşyjylaryň tölenmedik garşylyklaýyn netto-ýagdaýy bar bolan ýagdaýda, onda bu netto-ýagdaý, şular ýaly netto-ýagdaýy emele getiren geleşikleriň baglaşylan gününde gazna biržasynyň söwdalarynyň jemi boýunça ortaça ölçenen hümmet bilen özara hasaplaşylýar.

2.18. Netto-ýagdaýy emele getiren geleşikleriň baglaşylan bahasy bilen onuň mejburi ýatyrýlan bahasynyň arasyndaky tapawut sebäpli ýüze çykan hümmet tapawudy, olaryň dowamynda netto-ýagdaýy mejburi ýatyrmak amala aşyrylan söwdalaryň netijeleri boýunça söwdalara gatnaşyjynyň ýa netto-borçnamasyny ýa-da netto-talabyny emele getirýär.

III. T+0 hasaplaşyk tertibi, her bir geleşik boýunça hasaplaşyklar

3.1. T+0 hasaplaşyk tertibine laýyklykda her bir geleşik boýunça aýratynlykda gymmatly kagyzzar bilen geleşikler boýunça hasaplaşyklar diňe gymmatly

kagyrlar Depozitariýa iberilen şertinde amala aşyrylýar. Geleşikler boýunça hasaplaşyklar Depozitariýanyň içerki kadalaşdyryjy resminamalarynda bellenen tertipde amala aşyrylýar.

3.2. T+0 hasaplaşyk tertibinde pul serişdelerinde hasaplaşyklar we hasaplaşyklary her bir geleşik boýunça aýratyn geçirmek, diňe söwdalara gatnaşyjylaryň TMB-nda açylan korrespondent hasaplarynyň üstünden amala aşyrylýar. TMB-nda özleriniň korrespondent hasaplary bolmadyk söwdalara gatnaşyjylar hasaplaşyklary Gazna biržasynyň ýörite hasabynyň ýa-da TMB-nda hasaplary bolan üçünji taraplaryň korrespondent hasaplarynyň üstünden geçirmelidirler.

3.3. Geleşikler baglaşylan pursatynda, Söwda ulgamy öz içine baglaşylan geleşikler barada maglumatlary jemleýär we hasaplaşyklary amala aşyrmak üçin Depozitariýa iberýär.

3.4. Gymmatly kagyrlar bilen geleşikler, Tassyklaýyş ulgamyndan peýdalanyja degişli bolan "depo" hasaby boýunça baglaşylan ýagdaýynda, Gazna biržasy oňa geleşigiň maglumatlaryny habar berýär we ondan tassyknama alnandan soň, hasaplaşyklary amala aşyrmak üçin Depozitariýa geleşik baradaky maglumatlary iberýär.

Tassyklaýyş ulgamyndan peýdalanyjynyň özüniň "depo" hasaby boýunça baglaşylan geleşigi tassyklamakdan ýüz dönderen ýagdaýynda, bu geleşik dessine ýatyrylýar. Şeýle geleşigi ýatyrylmagyndan, geleşigi baglaşan söwdalara gatnaşyjy jogapkärçilik çekýär.

3.5. Geleşigiň baglaşylýan pursatyndan Depozitariýa tarapyndan şu geleşik boýunça hasaplaşyklaryň geçirilip başlanýan wagty aralygynda gymmatly kagyrlary satyjy depo hasabynda gymmatly kagyrlaryň zerur bolan möçberiniň bolmagyny, gymmatly kagyrlary satyn alyjy bolsa özüniň korrespondent hasabynda ýeterlik pul möçberiniň bolmagyny üpjün etmelidir.

3.6. Depozitariýa tarapyndan geleşikler boýunça hasaplaşyklaryň geçirilmeli pursatynda gymmatly kagyrlary satyn alyjynyň korrespondent hasabynda puluň ýa-da olary satyjynyň depo hasabynda gymmatly kagyrlaryň bolmadyk ýagdaýynda, şeýle geleşik Söwda ulgamynda ýerine ýetirilmedik geleşik diýip hasaplanylýar. Ýerine ýetirilmedik diýip hasap edilen geleşik boýunça hasaplaşyklary amala aşyrmak üçin makler, söwdalara gatnaşyjylaryň adyndan

ozal baglaşylan geleşigiň şertlerinde gaýtadan geleşigi amala aşyryýar. Tassyklaýyş ulgamyndan peýdalanyjynyň hasaby boýunça gaýtadan geleşik baglaşylanda tassyklamak talap edilmeyär.

3.7. Gaýtadan geleşigiň geçirilmeli wagty, geleşigiň taraplarynyň isleglerini hasaba almak bilen, makler tarapyndan özbaşdak kesgitlenýär. Geleşikleri gaýtadan hasaba almak we geçirmek hyzmatlary üçin tölegler Gazna biržasynyň nyrhnamasyna laýyklykda kesgitlenýär.

3.8. Gaýtadan geleşik boýunça hasaplaşyklary Depozitariýa tarapyndan geleşikler boýunça hasaplaşyklaryň geçirilmeli pursatynda, gymmatly kagyzlary satyn alyjynyň korrespondent hasabynda puluň ýa-da olary satyjynyň depo hasabynda gymmatly kagyzlaryň ýokdugy sebäpli geçirip bolmaýan ýagdaýynda, geleşigiň taraplary, iki tarapyň ylalaşygy boýunça, Gazna biržasynyň ygtyýarly işgärinden gaýtadan geleşigi gaýtalamagy haýyş etmäge haky bardyr.

Gaýtadan geçirilýän geleşigi gaýtalamak çäksiz gezek amala aşyrylyp bilner, ýöne bu söwdalaryň wagt çäklerinde we diňe iki tarapyň Söwda ulgamy arkaly degişli habar bermek ýoly bilen ýa-da Gazna biržasynda peýdalanylýan başga bir usuly bilen aňladylan ylalaşygy bolan ýagdaýynda geçirilip bilner.

3.9. Eger gaýtadan geleşik boýunça hasaplaşyklar amala aşyrylmadyk bolsa ýa-da we geleşigiň taraplaryndan gaýtadan geleşigi gaýtalamak barada haýyş gelip gowuşmadyk bolsa, geleşik ýatyryldy hasap edilýär. Günäkär tarapyň jogapkärçiligi gaýtadan geleşikleriň sanyna garamazdan, diňe bir geleşigiň möçberinde ýerine ýetirilmändigi üçin hasaplanyp ýazylýan jerime çäreleriniň möçberi bilen çäklenýär.

Eger-de gaýtadan geleşik geçirilen ýagdaýynda iki tarap hem öz borçnamalaryny ýerine ýetirmedik we şeýle geleşik netijede ýatyrylan bolsa, geleşik boýunça borçnamalaryny birinji ýerine ýetirmedik tarap jogapkärçilik çekýär.

IV. T+N hasaplaşyk tertibi, her bir geleşik boýunça hasaplaşyklar.

4.1. T+N hasaplaşyk tertibine laýyklykda gymmatly kagyzlary bilen geleşikler boýunça her bir geleşik boýunça aýratyn hasaplaşyklar diňe gymmatly kagyzlary Depozitariýa iberilen şertinde amala aşyrylýar. Geleşikler boýunça hasaplaşyklar Depozitariýanyň içerki kadalaşdyryjy resminamalarynda bellenen tertipde amala aşyrylýar.

T+N hasaplaşyk tertibi, üznüksiz auksion usuly bilen baglaşylan geleşikleri ýerine ýetirmek üçin peýdalanylýar.

Üznüksiz aukcion usuly bilen baglaşylan geleşikler boýunça hasaplaşyklaryň amala aşyrylmagy boýunça günleriň aňryçäk sany, Gazna biržasy tarapyndan her bir gymmatly kagyz üçin belenýär.

4.2. Üznüksiz aukcion boýunça hasaplaşyklar, T+N hasaplaşyk tertibine laýyklykda her bir geleşik boýunça aýratynlykda amala aşyrylýar. Şeýle ýagdaýda gymmatly kagyzlar bilen geleşikleri baglaşmak, eger Gazna biržasy tarapyndan başga ýagdaý belenmedik bolsa, satylýan gymmatly kagyzlary depo hasaplarynda deslapdan saklap goýmak şertinde geçirilýär.

Depozitariý, Gazna biržasynyň söwdalarynda satmak üçin niýetlenen, depo hasaplarynda deslapdan saklanyp goýlan gymmatly kagyzlar baradaky maglumatlary, Gazna biržasyna söwdalary başlanmazdan 30 minut öňünden gijä galman hem-de söwdalarynyň dowamynda habar berýär.

4.3. Söwdalar tamamlanandan soň gazna biržasynyň tertibinde geleşikleriň tassyklanmaly döwri belenýär, onuň dowamynda Tassyklaýyş ulgamyndan peýdalanyjylar söwdalaryň dowamynda tassyklanmadyk geleşikleri tassyklamalydyrlar ýa-da olary tassyklamakdan ýüz döndermelidirler.

4.4. Tassyklaýyş ulgamyndan peýdalanyjylar tarapyndan tassyklanmadyk geleşikler ýatyryldy hasap edilýär.

4.5. Geleşikleriň tassyklanmaly döwri tamamlanandan soň Gazna biržasyna, saklanyp goýulan gymmatly kagyzlaryna degişli maglumatlary we baglaşylan geleşikler baradaky maglumatlary Depozitariýa iberýär.

4.6. Söwdalardan öň saklanyp goýlan gymmatly kagyzlar bilen geleşikler, Tassyklaýyş ulgamyndan peýdalanyjylar tarapyndan tassyklanandan pursatyndan başlap, söwdalara gatnaşyjylaryň - gymmatly kagyzlary satyn alyjylaryň özleriniň satyn alan gymmatly kagyzlary üçin tölegi geçirmäge haklary bardyr. Töleg alnanda, Depozitariý satyn alnan gymmatly kagyzlaryň, gymmatly kagyzlary satyn alan gatnaşyjylaryň degişli depo hasaplaryna geçirilmegini amala aşyryr we tölenen gymmatly kagyzlar baradaky maglumatlary Gazna biržasyna iberýär.

4.7. Söwdalardan öň saklanyp goýlan gymmatly kagyzlary satyn alan söwdalara gatnaşyjylar, T+N hasaplaşyk tertibi boýunça sagat 18.00 çenli zerur bolan pul

möçberiniň Depozitariýanyň korrespondent hasabyna geçirilmegini üpjün etmäge borçlydyrlar.

4.8. Olar boýunça hasaplaşyklar T+N hasaplaşyk tertibi boýunça amala aşyrylýan, söwdalardan öň saklanyp goýlan gymmatly kagyzzar bilen geleşikleriň ýatyrylan halatynda, Gazna biržasy ýatyrylan güni sagat 17.30 çenli saklanyp goýulmaktan açylmaga degişli gymmatly kagyzzar baradaky maglumaty Depozitariýa iberýär.

4.9. Deslapdan saklap goýmazdan baglaşylan geleşikler boýunça hasaplaşyklar N güni amala aşyrylýar.

N güni sagat 16.30 çenli Depozitariýa gymmatly kagyzzary satyjylaryň depo hasaplaryndan tranzit hasaba geçirýär.

Ýerli wagt bilen 16.30 çenli söwdalara gatnaşyjylar – gymmatly kagyzzary satyn alyjylar puluň Depozitariýanyň korrespondent hasabyna geçirilmegini üpjün etmäge borçlydyrlar.

4.10 Hasaplaşyklaryň geçirilişine görä, geleşigiň ýerine ýetirilen gününden soňky gün sagat 10.00-dan gijä galman Depozitariý Gazna biržasyna geleşikler barada habar berýär.

V. "OUTRIGHT" hasaplaşyk tertibi

5.1. "Outright" hasaplaşyk tertibi boýunça gymmatly kagyzzary bilen geleşikleri ýerine ýetirmek we hasaplaşyklary amala aşyrmak, Söwdalara gatnaşyklar tarapyndan gazna biržasynyň degişli resminamalarynda görkezilen ýerde we möhletlerde amala aşyrylýar.

Baglaşylan gymmatly kagyzzary bilen geleşikleri ýerine ýetirmek, geleşigiň taraplarynyň arasyndaky ylalaşyk boýunça, şu gymmatly kagyzzary saklaýjylaryň sanawyny alyp barýan garaşsyz bellige alyjylaryň şahsy hasaplarynyň üstünden amala aşyrylyp bilner.

5.2. Resmi sanawnyň gymmatly kagyzzary, Depozitariýa ibermek şerti bilen geleşikleri baglaşmak, satylýan gymmatly kagyzzary depo hasaplarynda deslapdan saklap goýmak şertlerinde geçirilýär.

Depozitariý, Gazna biržasynyň söwdalarynda satmak üçin niýetlenen, depo hasaplarynda deslapdan saklanyp goýlan gymmatly kagyzzar baradaky maglumatlary, Gazna biržasyna söwdalary başlanmazdan 30 minut öňünden gijä galman hem-de söwdalarynyň dowamynda habar berýär.

5.3. Depozitariýanyň üstünden "Outright" hasaplaşyk tertibi boýunça hasaplaşyklar şu görnüşde amala aşyrylýar:

- Gazna biržasy Depozitariýa baglaşylan geleşikler barada maglumatlary iberýär;
- Geleşikleriň ýerine ýetirilişine görä, Depozitariý bu barada Gazna biržasyna maglumat berýär.

VI . Baglaşylan geleşikler boýunça borçnamalaryň ýerine ýetirilmezliginiň netijeleri

6.1. Gymmatly kagyzzar bilen geleşikler boýunça borçnamanyň öz wagtynda ýerine ýetirilmedik halatynda, töleg möhletiniň geçirilen her bir günü üçin ýerine ýetirilmedik tölegiň möçberiniň 0,1%-i günäkär tarapyndan zyýan çekeniniň haýryna jerime hökmünde tölenýär, emma jerimäniň umumy möçberi ýerine ýetirilmedik tölegiň 5% -den ýokary bolmaly däldir.

6.2. Gymmatly kagyzzar bilen geleşik boýunça hasaplaşyklar gijikdirilen halatynda zyýan çeken tarapyň islendik wagtda bir taraplaýyn tertipde geleşigi bozmaga haky bardyr.

Zyýan çeken tarapyň degişli arzasynyň Gazna biržasy tarapyndan bellige alnan günü geleşigiň ýatyrylan günü hasap edilýär.

6.3. Gymmatly kagyzzar bilen amala aşyrylýan geleşikleriň ýatyrylan halatynda, günäkär tarap aşakda görkezilen iki ýagdaýyň iň ýokary möçberine gabat gelýän jerimäni töleýär:

- Geleşigiň 5%-i möçberinde;
- Geleşigiň pul möçberi bilen, geleşigiň ýatyrylan gününden soňky günde şu gymmatly kagyzzar boýunça birža söwdalarynyň ortaça ölçenen bahasynyň arasyndaky baha tapawudy.